

TERAPIJSKI ZNAČAJ IZMENJENIH STANJA SVESTI U HALUCINOGENOM ŠAMANSKOM RITUALU

Časlav Hadži-Nikolić

Odsek za mentalno zdravlje,
Železnički zdravstveni zavod, Beograd

Rezime. Plemena naseljena na teritoriji gornjeg toka Amazona koriste halucinogene u napitku zvanom Ayauska za specijalni psihoterapijski ritual, koji kontroliše šaman, a koji se bazira kako na iskustvima koje mu prenosi učitelj, tako i na iskustvima koja sam stiče. Suštinu rituala predstavlja ulazanje u svet "druge realnosti" koje prati vizualizacija i oslobođanje individualnog i kolektivnog nesvesnog sadržaja, i , uz podršku šamana i učesnika rituala, bolesnik otpočinje traganje za sopstvenim identitetom i mestom unutar grupe i u univerzumu, da bi na kraju došao do najvažnijeg: sticanja osećanja zaštićenosti, sigurnosti koje mu pružaju svemoće sile sa kojima kontaktira tokom rituala. Šaman bolesnika šalje u ovu avanturu, prati ga, prima i interpretira događaje iz tog stanja i izmenjene svesti kao svrsishodne i značajne poruke koje mu omogućavaju da koriguje disbalans između pozitivnih i negativnih uticaja koji je, po njegovom shvatanju, pravi uzrok svih nesreća, bolesti i još gorih stanja. Vraćanjem bolesnika u okrilje zajednice, u kojoj ponovo oseća podršku putem ponovnog uspostavljanja sklada između individue, grupe kojoj pripada i kosmičkih sila, uklanja se opasnost koja preti fizičkom, duhovnom, socijalnom i kulturnom integritetu individue i grupe što je preduslov za postojanje i opstajanje zdravog pojedinca i društva.

Psihijatrijsko interventno polje u plemenima gornjeg toka Amazona pripada šamanu. Psihički integritet ne samo pojedinca već i grupe kojoj pripada čuva isključivo on, koristeći u terapijskom postupku specifičnu tehniku po kojoj se razlikuje od značajnih ličnosti sličnih kategorija (medicine man, jerbatero itd), tehniku koju je Mirča Elijade nazvao tehnikom ekstaze, a Majkl Harner, srećnije, možda, stanjima izmenjene svesti.

U ovo stanje izmenjene svesti šaman ulazi na različite načine u cilju ostvarenja kontakta sa "drugom realnošću", koja egzistira paralelno sa svima vidljivom, običnom realnošću, ali je skrivena i nedostupna, sem kroz dramu ekstatičnog stanja. Značaj ove realnosti je u tome što u njoj prebiva Panteon, sila koja poseduje apsolutno znanje i apsolutnu moć. Šaman mora, osim poznavanja načina na koji se može ući u drugu realnost i stupiti u kontakt sa značajnim silama koje postoje u njoj, razumeti i neobične manifestacije te druge realnosti i da ih pravilno interpretira. Ove aktivnosti imaju određeni cilj, po kome se, takođe, razlikuju šaman i slične kategorije plemenski zna-

čajnih ljudi. Taj cilj je sagledavanje opasnosti koje prete pojedincu ili grupi i lečenja, u najširem smislu, s obzirom da se bolešću smatra sve ono što ugrožava psihički, fizički, kulturni i socijalni integritet pojedinca ili grupe, a da je uzrok bolesti, prema šamanskom shvatanju, uvek delovanje negativnih sila (Zla). Naime, svet šamana je ravnoteža pozitivnih i negativnih sila; nesreća, bolest i smrt predstavljaju nadvladavanje negativnih sila i narušavanje skladnih odnosa sa kosmičkim silama.

Još po nečemu se šaman Amazonije razlikuje od šamana sa drugih teritorija, pre svega azijskih i australijskih, koji to postaju nasleđem ili "pozivom" ("odozgo"), tokom bolesti, ekstatičnog stanja ili u snu. Šamansko opredeljenje u plemenima gornjeg toka Amazona lični je izbor i posledica duboke potrebe za "velikim traganjem", istraživanjem skrivenih kosmičkih prostora van sebe ili u sebi. Premda su neki istraživači u ovakvom ponašanju, koje zahteva izvesnu izolovanost iz grupe, našli elemente psihopatske strukture, neurotičnih aranžmana, pa čak i psihotičnih stanja, naše istraživanje nije otkrilo ni jednog među njima koji bi pokazivao manifestno poremećeno ponašanje.

U toku ostvarivanja kontakta sa silama iz druge realnosti, šaman nikada nije posednut, niti je pojam posednutosti prisutan i razumljiv za bilo kog člana posmatranih grupa.

Tradicija je psihodelične kulture posmatranih plemena da za postizanje ekstatičnog stanja koriste isključivo psihotropne napitke, koje im obezbeđuje prebogat biljni svet kojim su okruženi, način dramatičan, opasan, ali, verovatno najefikasniji. Mada je većina sastojaka napitka koji se naziva Ayauaska neidentifikovan, osnovu čine ekstrati biljaka iz porodice Malpighia, i to Banisteriopsis caapi i Banisteriopsis inebrians, lijane iz džungle, Psychotria viridis, Banisteriopsis rusbiana i niz drugih, koje svaki šaman odabira posebno, prema svom znanju, iskustvu ili ciljevima.

Ceo ritual se odvija isključivo noću, na za to posebno određenim mestima van sela ili na njegovoј ivici, i u njemu, osim šamana i, eventualno, njegovih pomoćnika, učestvuje još pet do sedam ljudi, "pacijenata", koje je šaman prethodno brižljivo odbrao. Krucijalni momenat u složenoj ceremoniji je ispijanje Ayauaske, a koje će efekte proistekle iz celog konteksta rituala šaman koristiti, zavisi, pre svega, od terapeutskog cilja koji želi da postigne kod određenog pacijenta.

Sam ili praćen drugim članovima grupe, šaman u toku posebnih rituala zaranja u halacinogni doživljaj, prelazeći iz jednog stanja svesti u drugo - iz stanja tzv. obične, u stanje šamanske svesti. On, dakle, ulazi u "drugu realnost" i na osnovu ličnih iskustava i znanja dobijenih od učitelja, nastoji da u scenariju druge realnosti nađe odjeke kosmogonije i teogonije grupe kojoj pripada i da u tom kontekstu protumači sebi i svojim pratiocima poruke koje odatle dolaze. U stanje druge realnosti mogu da ulaze svi članovi grupe, nakon inicijacije, naravno, ali šaman je jedini koji tu realnost razume i koji je kompetentan da je interpretira. I ne samo da je šaman zadužen da, u skladu sa poimanjem bolesti odabere i odgovarajući tretman, već je odgovoran i za interpretacije u natprirodnoj sferi i kosmičkim prostorima, jer samo ekspert za interpretacije neobičnih događanja iz druge realnosti u stanju je da protumači

odgovore koje takvi događaji kriju, odgovore na pitanje različite složenosti, počev od toga koji melem odabratи kod ujeda zmije, do odgovora na egzistencijalna pitanja tipa: šta sam ja?, koje je moje mesto u univerzumu?

Znači da su nivoi šamanskog delovanja (empirijsko-racionalni, magijski, socijalni, psihološki, transpersonalni ili integrativni) međusobno isprepletani i predstavljaju terapijske celine.

Oni psihoterapijski aspekti grupnog rituala koji se odvijaju po tipu otvorenog, specijalizovane, direktivno vođene grupe pri čemu dizleptici smanjuju odbrane, olakšavaju izbacivanje potisnutih sadržaja, olakšavaju komunikaciju unutar grupe, povećavaju sugestibilnost u odnosu na lidera grupe i povećavaju insajt, ne mogu se u okviru ovog teksta razmatrati, kao ni empirijsko-racionalni, magijski i socijalni kontekst terapijskog postupka, bez obzira na značaj koji imaju za razumevanje šamanske akcije u celine. Akcenat ćemo staviti na one aspekte šamanske akcije koja dotiče domene transpersonalne psihologije.

Vizuelni sadržaj koji halucinogeni napici izazivaju naimpresivniji je deo seanse. Pacijent je preplavljen slikama čije značaje ne razume, već u pomoć priziva šamana, tradiciju i mit. Njihovo značenje različito vide teolozi, a različito antropolozi, psiholozi i psihiyatри, dok šaman zbivanja, simbole i poruke tumači prema znanjima koje su mu predali učitelji u toku dugih godina intenzivne obuke u uslovima oštре askeze, a sam ga je obogatio ličnim iskustvom stečenim na samostalnim putovanjima. Neobična bića koja na putovanju sreće, njihovi pokreti, jezik kojim se služe, način pojavljivanja i nestajanja, zbivanja u tom svetu i čitava njegova morfologija, sve to ima određeni smisao i bez ključa koji mu je dao učitelj, sve izgleda haotično, nerazumljivo, zastrašujuće. Šaman se mora u tom svetu snalaziti kao i u svetu obične realnosti grupe, jer samo tako može da unese red u prikazani haos, da ga struktura i osmisli, da u scenariju te druge realnosti protumači sebi pratiocima pristigle poruke.

Većina terapeuta koja je radila sa halucinogenima u psihoterapijskom kontekstu smatra da halucinogeni doživljaj predstavlja autentični podsvesni materijal koji u slikama izbija nakon rušenja odbrambenih zidova. Šaman svojom interpretacijom podsvesne sadržaje projektuje u natprirodnu sferu, praveći, rekli bismo, jednu kulturnu arabesku, čime pacijenta oslobođa, pre svega, mučnog susreta sa sopstvenom podsvesću, jer, ma koliko svet druge realnosti bio zastrašujući i uznemiravajući, još uvek je mnogo lakši od susreta sa samim sobom, pogotovu kada se kroz taj svet prolazi uz pomoć vodiča i uz podršku grupe. Pacijent tako dobija neku vrstu insajta, ali, kulturno određenog, modifikovanog tako da bude manje bolan i kulturno prihvatljiv. Unutrašnja opasnost projektovana je u spoljašnju. Iz riznice čudesnih sadržaja podsvesti koju predstavlja natprirodni svet, šaman prepoznaće želje, strahove i potrebe svojih pacijenata, a u onim slikama koje imaju izrazito individualni karakter stiće osnovu za tumačenje problema svojih sапlemenika.

Ipak, najznačajnija dimenzija halucinogenog iskustva i suština terapijskog postupka je ona koja dotiče univerzalne teme, od pitanja ličnog identiteta pojedinca do pitanja njegovog mesta u kosmičkoj shemi. Ovo iskustvo, koje se opisuje kao

doživljaj transcendiranja granica empirijske realnosti, izlaženje iz okvira profanog življenja i zalaženje u sfere kosmičke egzistencije i susret sa najvišim principom, često se u literaturi naziva transpersonalnim iskustvom, a u religijskoj terminologiji - mističnim doživljajem. Mistični doživljaj, koji često prati put u drugu realnost, nema religijsku pozadinu (mada šaman može da učestvuje i u ritualima religioznog karaktera), već isključivo praktični značaj. Naime, mistično ili transpersonalno iskustvo u direktnoj je funkciji lečenja, ukoliko lečenje shvatimo u kontekstu šamanskog pristupa bolesti. Mistični doživljaj se uvek svodi na iskustvo neposrednog kontakta sa najvišim silama, na "opštenje sa svetom koji nije ničim uslovljen", ili, konciznije, "ostvarenje veze nečije svesti sa apsolutnim". Premda na svom putu u drugu realnost, krećući se kosmičkim prostorima i kontaktirajući sa bićima koja poseduju apsolutno znanje i apsolutnu moć, šaman traži odgovore na pitanja tipa: ko sam ja? odakle dolazim i kuda idem? kome pripadam? kakvo je moje mesto u univerzumu? dakle, na pitanja koja se nalaze u osnovi svakog mističnog traganja, činjenica je da je mistični ili transpersonalni doživljaj u tom šamanskom traganju za apsolutnim komplementaran sa praktičnim ciljevima ovog puta, preciznije, mistični doživljaj je u neposrednoj funkciji ciljeva šamanske akcije, lečenja, pre svega. Transpersonalno iskustvo u kontekstu buđenja određenih slojeva nesvesnog materijala pod dejstvom određenih doza halucinogena, odgovaralo bi buđenju arhetipskih sadržaja čije je poreklo tako davno zakopano u misteriji prošlosti da izgleda kao da nema ljudsko poreklo; vraćanje mističnom, transsubjektivnom korenu i početku, put iz "ovde i sada" u "tamo i onda", u mitsku prošlost, dramatičan susret sa mitskim scenama i simbolima pod dejstvom halucinogena je način na koji se ostvaruje veza između čoveka i kosmosa, uz oslobođanje materijala koji pripadaju kategoriji kolektivnog nesvesnog.

Ali, celu situaciju možemo da posmatramo i na drugi način, logičan i prihvatljiv i za one koji izneta tumačenja halucinogenih iskustava smatraju prepostavkama i spekulativnim aranžmanima. Naime, psihotropne supstance, uključujući i halucinogene, modifikujući sinaptičku transmisiju, između ostalog, menjaju, labave i remete veze između psihološke delatnosti i tekuće realnosti; predstave, misli, imaginacije i dr. oslobođaju se kontrole neposredne i često mučne realnosti, stimulusi i informacije koje pristižu ne prolaze uobičajenim kanalima i ne dotiču "normalnu" svest. Svest se, tako oslobođa, odmiče od svakodnevnice i uobičajenih problema i usredsređuje se na opšta pitanja. Pod opštim pitanjima se sa stanovišta individue podrazumevaju: prvo, odnos prema sebi, dakle, svest o sebi, potom odnos prema grupi i, najzad, odnos prema univerzumu. Ovo suočavanje sa opštim pitanjima koje nije moguće u svakodnevnoj realnosti, postaje moguće kada se njeni uticaji odstrane, jer halucinogeni, ometanjem realističke svesti, oslobođaju duh i pojedincu omogućavaju da se suoči i da operiše sadržajima individualnih, grupnih ili kosmičkih simbola i koncepata. Tako "primitivni lovac" postaje mislioc koji traži izgubljenu ravnotežu ne u praktičnoj delatnosti na koju je navikao, već u duhovnom naporu koji treba da ga integriše sa svetom od koga zavisi i univerzuma čiji je deo. Svet u koji ga halucinogeni uvode može da bude proizvod, s jedne strane, elemenata iskustava individue, a s druge, procesa koji su zajednički svim ljudima. Ukoliko uopšte postoji

nešto što prevazilazi individualno znanje i predstavlja kolektivnu svojinu čovečanstva, onda je to delatnost koja se sastoji od psiholoških operacija. Šaman svoj terapijski stav zasniva na izdvajajućem individualnog iskustva iz slike koje nastaju zahvaljujući efektu halucinogena da "okreću" svest iz polja aktuelnih zbivanja obične-tekuće ka "drugoj realnosti", duhovnom svetu, prepustaajući pacijenta tom doživljaju i prateći ga na tom putu. U traganju za odgovorima sa osnovnog nivoa: ko sam ja? odakle dolazim? kuda idem? kome pripadam? kako mogu da opstanem? sa nivoa ličnog identiteta, brzo se stiže i do nivoa najvažnije dimenzije identiteta jedinke - pitanja njenog odnosa prema grupi. U Mačigenka grupi za Ayauasku kaže se: "Ayauska je nešto što se pije... ona ti pokazuje odakle dolaziš, odakle dolaze sve Mičigenke, koje su bile i koje jesu... Ti onda znaš da ništa ne može da ti se dogodi". Na ovom nivou presudno je dostići poimanje reda stvari, tj. načina na koji pleme funkcioniše, kako bi se zadovoljila potreba individue da sebe smesti u strukturu plemena, društva.

Tek kada sebe vidi integrisanog u grupu, pojedinac se usuđuje da se sretne sa apsolutnim silama, a cilj šamana i jeste da ga usmeri na direktni susret sa njima. Pitanje kosmičkih sila, apsoluta, božanstva, nije nastalo iz akademске potrebe da se pojmi beskrajnost vremena i prostora i poreklo univerzuma, već je izraz ljudske nemoći i nesavladive potrebe za zaštitom, sigurnošću i ohrabrenjem. I potrebe samog šamana u osnovi su iste, iako je on radoznaliji i sigurniji u traganjima od svojih saslemenika; napor da se pronađe mesto u velikoj kosmičkoj shemi i time još jednom potvrđi integriranost u svet apsolutnih sila ima za svrhu da u toj integriranosti još jednom potvrđi da sudbina njega i cele grupe nije prepuštena bespomoćnim ljudskim snagama. Terapija ima za cilj da se stupanjem u neposredni kontakt sa apsolutnim silama jedinka uveri u njihovu blagonaklonost i svemoć. Na ovom nivou tretmana, dakle, identitetu pojedinaca i grupe daje se definitivna validnost koja vraća samopouzdanje i veru u sebe, a to je i centralno mesto i suština šamanskog lečenja.

Za razliku od psihijatra, koji polazi od problema i odgovornosti pojedinaca, kako bi ga osposobio i prilagodio zajedničkim i opštim zahtevima, šaman se u terapijskom postupku koristi opštim i globalnim snagama, kao što su zajednica i više sile, za rešavanje problema individue. Pripadnik nativne kulture vidi u opštem prijatelja i saveznika, dok pripadnik zapadne kulture vidi opšte i zajedničko kao protivničku silu u kojoj nije dorastao.

Interpretacije suštine terapijskog postupka šamana, kao što smo videli, zavise umnogome od našeg profesionalnog, filozofskog, pa i religioznog stava, ali, šaman je ravnodušan prema takvim elaboracijama. On svoj psihoterapijski zadatak obavlja efikasno u okviru sopstvenog doživljaja čoveka, sveta i kosmosa, na osnovama koje su davno utvrdili njegovi prethodnici, ali, sa mogućnošću da ga obogati i modifikuje i sopstvenim iskustvima i znanjima.

LITERATURA

- [1] G.Baer, Religion y shaminismo de los Matsigenka, *Amazonia Peruana*, Vol II, No 15, CAAP, Lima, 1979.
- [2] G.Baer and W.Snell, An Ayahuasca ceremony among the Matsigenka (Eastern Peru), *Zeitschrift für Ethnologie*, Band 99, Braunschweig, 1974.
- [3] R.W.Bergman, Shipibo Subsistence in the Upper Amazon Reinforest, *Thesis (Ph.D.)*, University of Wisconsin, USA, 1974.
- [4] B.Berlin, Bases Empiricas de la Cosmologia Botanica Aguaruna u: A.Chirif, ed., *Etnicidad y ecología*, CIPA-Centro de investigacion y promocion Amazonica, Lima, 1979.
- [5] A.Chirif, M.Carlos, and M.Rogue, *Los Shipibo-Conibo del Ucayali diagnostico socio-económico*, SINAMOS-Unidad de Apoyo a las Comunidades Nativas, Lima, 1977.
- [6] W.Dubin, The use of meditative techniques in psychotherapy supervision, *The Journal of Transpersonal Psychology*, Vol XXIII, No 1, 1991.
- [7] A.Klenman, Rethinking psychiatry: From cultural cathegory to personal experience, *Transcultural Psychiatric Research Review*, Vol XXXVI, No 3, Quebec, Canada, 1989.
- [8] V.Manfield, Looking into mind: An undergraduate course, *The Journal of Transpersonal Psychology*, Vol XXIII, No 1, 1991.
- [9] S.Penzik, Drama therapy as a form of modern shamanism, *Journal of Transpersonal Psychology*, Vol XX, No 1, 1991.
- [10] A.Roland, The influence of culture on self-object rehabilitation: An Asian American comparation, *Transcultural Psychiatric Review*, Vol XXVI, No 2, 1991.